

מחיית עמלק - השאלה המוסרית

ר' אורי דויטש

ראשי פרקים

א. מבוא

1. עמלק אויב פיזי
2. עמלק כמייצג הרע בעולם
3. עמלק כרע פסיכולוגי
- ב. תוקפנות מולדת או נלמדת
- ג. עת מלחמה ועת שלום
1. התוקפנות כמשתתפת בקביעת המינון של תחושת "כוחי ועוצם ידי"
2. התוקפנות כלפי אויב חיצוני כמאפשרת החלצות לטובת הכלל
3. הקב"ה כבעל מלחמות
4. "מלך במשפט יעמיד ארץ" - על הקשר בין תוקפנות למשפט
5. התוקפנות כמגדירה גבולות
- ד. ישראל ועמלק - מהויות שונות
- ה. מצות מחייה, האומנם?
 - ו. סיכום

א. מבוא

זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים.. תמחה את זכר עמלק מתחת השמים לא תשכח.¹

מצות מחיית עמלק הינה אחת המצוות המעלה שאלות מוסריות קשות. הצייווי להרוג גברים, נשים, ילדים ולהבדיל צאן ובקר נוגד כל מצפון ומוסר אנושי.

האם בגלל שעמלק נלחם בישראל מגיע לו עונש חמור כל-כך? מדוע זהו עונש לדורות החל גם על בני בניו של עמלק?

הקב"ה מתייחס לכל בני - האדם כאל בניו שנבראו בצלם אלוקים. בזמן שמשה אומר שירה בעקבות טביעת המצרים בים סוף נזוף בו הקב"ה : "בני טובעים בים ואתם אומרים שירה"². נזיפה זו מחדדת את השאלה סביב הצייווי להרוג את עמלק שנברא אף הוא בצלם אלוקים.³

הגמרא ביבמות יב, מציינת שלוש תכונות המאפיינות את עם ישראל : בישנים, רחמנים, גומלי חסדים. ואילו מצות מחיית עמלק כפי שמגדיר אותה הרמב"ם⁴:

צונו להזכיר את אשר עשה לנו עמלק ומה שהקדמנו להרע לנו ולשנוא אותו עד שלא תשכח המצוה ולא תחלש השנאה ותסור מלבנו עם אורך הזמן.

כיצד מתיישבת תכונת הרחמנות המאפיינת את עם ישראל עם שנאת עמלק?

מצוה זו מחדדת בצורה חזקה את השאלה היסודית בדבר היחס בין ציווי ד' לבין המוסר האנושי.

האם צו ה' תואם כללי מוסר אנושיים? או שמא הצו האלוקי שרירותי ואינו כפוף לשום ערכים ויסודות מוסריים אנושיים?

¹ דברים כ"ה יז- יט

² מגילה יב,

³ הערת העורך: בעניין צלם אלוהים בגויים עיין "דרך החיים" למהר"ל עמ' קמו'

⁴ ספר המצוות, מצוות עשה קפט'

מהר"ל⁵ מגדיר את השאלה "האם הטוב הוא רצוי או הרצוי הוא טוב?". ובמילים אחרות, האם קיים טוב והקב"ה קובע על פיו את מעשיו בעולמנו או שמא כל מה שהקב"ה מחליט לעשות ממילא הופך לטוב? ברצוני להביא מספר התייחסויות לשאלה זו.

1. ישעיהו ליבוביץ'⁶ מציג גישה קיצונית הטוענת שצו ה' איננו מוסרי. אדם צריך לעבוד את ה' לא מתוך אהבה, לא מתוך הזדהות אלא כעבד העובד את אדונו ללא כל תמורה. אל לו לאדם לחפש מוסר במצות, צו ה' מנותק מן המוסר ומשום כך איננו מחויב אליו.

האדם, לפי ליבוביץ', נקרא להקריב את רגשותיו, מצפונו ושכלו על מזבח הציות. גישה זו קשה מאוד להבנה, שהרי היא הופכת את הקב"ה לאל שרירותי וכוחני שאיננו מתחשב בברואיו ופוגעת בתפיסת הקב"ה כשלם ומושלם.

2. גישה הפוכה לחלוטין מציגים הוגי דעות מודרניים הטוענים, שבכל פעם שיש התנגשות בין המוסר האנושי לבין הציווי האלוקי משנים או משמיטים את הציווי האלוקי. גישה זו אינה מקובלת על האדם המאמין, שהרי התורה היא תורה אלוקית.

3. הרב קוק בהסברו לפרשת העקידה⁷ התמודד עם הבעיה ומציע פתרון, איתו אני מזדהה יותר.

כי רחמי אב ואהבתו בנשמה טהורה, היא היא לבת אש קודש הולכת ישרה מאהבת אלוהים טהורה ורחמיו על כל מעשיו.

הרב טוען שפרשת העקידה היא היא ההוכחה לכך שצו ה' איננו יכול לסתור את המוסר. פרשת העקידה מתארת עימות קשה ביותר בין

⁵ תפארת ישראל פרק ו' עמ' כא'

⁶ יהדות, עם יהודי ומדינת ישראל. עמ' 26 - 29

⁷ עולת ראיה, חלק א'

המוסר לבין הצו האלוקי.

אברהם נצטווה לשחוט את בנו יחידו המסמל את כל עתידו. ציווי קשה וקיצוני זה, המנוגד להבטחת הקב"ה מתבצע ע"י אברהם העוקד את בנו על גבי המזבח. כאשר אברהם רוצה לשלוח את ידו אל יצחק, קורא מלאך מהשמים ואומר: "אל תשלח ידך אל הנער". כאן מגלה הקב"ה שצו אלוקי איננו יכול לסתור את המוסר האנושי: האדם נברא בצלם אלוקים, הכוונה לנפש אלוקית, ובמילים שלנו מצפון. צו ה' איננו יכול לסתור מצפון זה, זאת צריכה להיות הנחת היסוד. לא בכל מצב נוכל לתת הסבר לדילמה זו, עובדה הקשורה לקוצר שכלנו והבנתנו.

על פי הבנתו של הרב את מעשה העקידה, מתעצמת השאלה, כיצד קיים ציווי אלוקי להשמיד עם שלם, ציווי לדורי דורות?
לפני שנעבור להתמודד עם בעיה זו, ברצוני להביא בקצרה, שלוש אסכולות של פרשנים המתמודדים עם הבנת מהותו של עמלק.
1. עמלק - אויב פיזי

רוב הפרשנים הקלאסיים (רש"י, רמב"ן, ראב"ע ורד"ק) ראו בעמלק אויב. העם הראשון שהעז לבוא להילחם בעם ישראל בדרכו לארצו. עמלק תוקף את הנחשלים, "זיונב בך כל הנחלשים אחרך"⁸. עמלק בוחר לתקוף את עם ישראל ברגע של חולשה בזמן קשה של מעבר מעבדות לחירות. הפרשנים הקלאסיים לא מתמודדים ישירות עם הבעיה המוסרית, אולם מדבריהם עולה שכאשר מדובר באויב שפל התוקף את החלשים, והזקנים, צריכים להחזיר מלחמה שעה, מדין "הבא להורגך השכם להורגו"⁹. הסבר זה איננו פותר את הבעיה המוסרית הקשורה לציווי מוחלט למחית עמלק, מה אשמים הילדים והנשים שאינם משתתפים במלחמה באופן פעיל?

⁸ דברים כ, יז-יט
⁹ סנהדרין עב:

2. עמלק כמייצג הרע שבעולם

בספרות הקבלה והחסידות קיימת מגמה של הפשטה בהתייחסות לעמלק. עמלק איננו רק עם בהיסטוריה, אלא מושג המייצג כוח רע ישנו רע מטפיזי ועמלק הוא ביטוי הפיזי בעולם. לפיכך המאבק בין עמלק לבין ישראל איננו מאבק סתמי בין שתי אומות, אלא מאבק בין שורש הקדושה והטהרה לבין שורש הרע והכפירה. נסקור בקצרה מקורות לפירוש זה.

זוהר, שמות סו', א: "אתן מחון דכורניא לתתא ואנא אמחא דכורניא דלעילא", יש כוח רע שמימי שצריך להילחם בו בארץ ובשמים.

הרב סולוביצ'יק¹⁰ סובר שעמלק לא היה רק כוח רע שהופיע בהיסטוריה, וכי המלחמה בעמלק איננה מוגבלת לגזע מסוים. קיימת, לדעתו, חובת התקוממות כנגד כל אומה או קבוצה החדורה שיגעון של שנאה, המכוונת את משטמתה כלפי כנסת ישראל. כשאומה חורטת על דגלה לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד" הופכת היא לעמלק. הרב סולוביצ'יק מזהה את הנאצים ימח שמם כעמלק.

גישה זו מתחמקת מהבעיה המוסרית, היא הופכת את עמלק לרע וכך ההתמודדות איתו נעשית ברמה התיאולוגית. עמלק איננו נתפס כעם של נשים וילדים אלא כייצוג של הרע.

3. עמלק כרע פסיכולוגי (יצר הרע).

גישה זו פותחה בעיקר ע"י בעלי החסידות (שפת אמת, ר' צדוק¹¹), שהסתמכו על הפסוק: "זכור את אשר עשה לך עמלק...". מתמקדים בפן האישי של האדם, "לך", עמלק נמצא בתוך האדם, והחתמודדות איתו נעשית בתחום פסיכולוגי, חינוכי:

לא זו בלבד דורע ישראל מצווים על מחיית האומה ורעו של עשו, אלא גם כל איש ישראל צריך למחות חלק הרע הטמון בלב כל אדם המכונה בשם עמלק

¹⁰ איש האמונה, קול דודי דופק עמ' 101

¹¹ פרי צדיק, פרשת זכור עמ' פח

ולשרש אחריו, דכל זמן שנמצא זרע עמלק בעולם נמצא בכל אחד כוח עמלק וחלק רע המתעורר להחטיא האדם¹².

המלחמה בעמלק הינה מלחמה יום יומית בה נלחם האדם ביצוריו ובתאוותיו.

”שפת אמת”¹³ רואה את התכונות השליליות רמאות ושקר, עשיית דברים בדרך ארעי והשתקעות בהבלי העולם הזה תוך שכחת התורה, כתכונות מהותיות של יצר הרע המתגלם בעמלק. גם גישה זו מתחמקת מהתמודדות עם הבעיה המוסרית. ההתמודדות כאן היא ברמה החינוכית.

במהלך המאמר, ברצוני להתמקד בגישה הראשונה הרואה בעמלק עם המורכב מגברים, נשים, ילדים וזקנים, ובכל זאת קיים הציווי למחות אותו מתחת השמים. ננסה להבין דילמה זו מתוך הנחה שהציווי האלוקי מוסרי. בהמשך עבודתי אין אני מתיימר לפתור בעיה מורכבת זו, אלא להציע כיוון מחשבה נוסף להבנת המפגש בין הציווי האלוקי לבין המוסר האנושי. במהלך עבודתי אנסה לבחון את מקומה של התוקפנות בתהליכי יצירתה של זהות אישית וזהות לאומית. נקודת מבט זו תאפשר הסתכלות נוספת על מוסריותה של מצות מחיית עמלק.

ב. תוקפנות: מולדת או נלמדת?

האם נולד האדם ”דף חלק” ובמהלך חייו מפנים חוויות שונות מהמשפחה, מהסביבה, מהחברה, חוויות המעצבות את עולמו הפנימי, או שמא נולד האדם עם מספר תכונות בסיסיות ובמהלך חייו מפתח אותן? נסקור מקורות העוסקים בשאלה זו בהתייחסות לתוקפנות. הבנה מסוימת להתנהגות תוקפנית נפגוש בסיפור קין והבל. המדרש¹⁴ הביא כמה סיבות שהביאו לרצח הראשון בהיסטוריה. סיבה ראשונה:

¹² הרב אברהם יהושע העשיל, אוהב ישראל, פרשת ”כי תצא”

¹³ שפת אמת דרשות לפרשת זכור

¹⁴ בראשית רבא, כב, ז

על מה היו מדיינים. אמרו באו ונחלוק את העולם, אחד נטל הקרקעות ואחד המטלטלין ואו אמר הבל לקין אתה לזבש דברים שלי (מטלטלין שלי) ואילו קין אומר להבל האדמה שאתה עומד עליה שלי היא עוף לשמים.

כאשר אי-אפשר לחלק, אי-אפשר לוותר, נוצרת קיצוניות המובילה ל-”ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו.”

סיבה שניה :

על מה היו מדיינים זה אומר בתחומי בית-המקדש נבנה וזה אומר בתחומי בית-המקדש נבנה.

כתוצאה מוויכוח דתי תיאולוגי מתחולל הרצח הראשון.

סיבה שלישית:

ועל מה היו מדיינים אמר רבי הונא תאומה יתירה נולדה עם הבל זה אומר אני נוטלה שאני הבכור וזה אומר אני נוטלה שנולדה עמי.

במדרש מובאות סיבות חיצוניות הגורמות לאדם להתנהגות תוקפנית המובילה בסופו של דבר לרצח. לעומתה טוענת הגישה המולדת כי בכל תינוק שנולד נתן לזהות תכונות בסיסיות כגון תוקפנות, נתינה וכו' . הגמרא בנידה ל,ב אומרת:

...ומלמדין אותו כל התורה כולה...וכיוון שבא לאוויר העולם בא מלאך וסטר על פיו ומשכחו כל התורה כולה שנאמר לפתח חטאת רובץ.

כוונת גמרא זו הינה שתינוק נולד עם תכונות מסוימות, אולם הוא שוכח אותן ובמשך חייו משחזר את מה שכבר נמצא בתוכו. על יכולת הבחירה של האדם, על אף שהתכונות מולדות, נלמד ממסכת שבת קנו,ב.

מי שנולד במול מאדים יהיה אדם קשור לדם. אמר רב אשי או מקיז דם או גנב או שוחט או מוהל. אמר רבה והרי אני נולדתי במול מאדים (ואינני אחד מהניל) אמר לו אביי, אף אתה עונש והורג נכדיין בבית הדין.

אדם נולד עם תכונות התוקפנות ובידו לתעל אותה לכיוון החיובי - שוחט, מוהל או לכיוון השלילי - גנב ומקיז דם.

הגמרא ביומא סט,ב מתארת את עם ישראל שקוע בתוך עבודה זרה, העם מתפלל לקב"ה :

...אותיבו בתעניתא תלתא יומין ותלתא לילואתא, מסרוהו ניהליהו, נפק אתא בי גוריא דנורא מבית קדשי הקודשים. אמר להו נביא לישראל: היינו יצרא דע"ז...

מגמרא זאת נמצאנו למדים שאין תכונות רעות או תכונות טובות, גם עבודה זרה וגם נבואה יוצאים מאותו מקור, וכאשר בטלה עבודה זרה בטלה גם הנבואה. המקור ממנו יוצאים שניהם הינו רצון האדם לחוות את המטפיזי, רצון זה יכול לבוא לידי ביטוי בשני אופנים : או בעבודה זרה (בימינו שלנו, הנהירה אחרי קריאה בקפה וקבלה להמונים) או בנבואה.

הביטוי המעשי של התכונה צריך להיעשות במינון נכון. הפרזה תוביל לקיצוניות והרס כפי שעולה מהמשך הגמרא, הדנה ביצר המין:

אמרו הואיל ועת רצון הוא נבעי רחמי יצרא דעבירה בעו רחמי ואמסר בידיהו אמר להו חזו דאי קטליתו ליה לההוא כליא עלמא...

יצר המין הוא יצר חיובי, המאפשר המשך קיום לעולם האנושי, אולם פריצת הגבולות ומתן דרור ליצר זה תוביל לפריצות ועריות. מספרת הגמרא, כי כאשר ביקשו ישראל לבטל את היצר לא נמצאה למחרת שום ביצה. התרופה הינה ללכת בדרך האמצע, לנתב ולתעל את תכונותנו ויצרנו לאפיקים חיוביים. עולה מכאן כי התוקפנות איננה התנהגות שלילית במהותה אלא תלויה בבחירה ובמינון.

בעסקנו בתחום היצרים ומהותם, ברצוני להביא בקצרה דעות מרכזיות של תאורטיקנים מתחום הפסיכולוגיה. גם בהגות הכללית אנו מוצאים מחלוקת¹⁵. ישנה הגישה הנייטיביסטית הטוענת שהתוקפנות מולדת, ולעומתה קיימת הגישה האמפריציסטית הטוענת שהתוקפנות נרכשת. גישה זו התחילה לצבור תאוצה במאות ה-17 וה-18, היא ראתה את עצמה כנושאת דגל השוויון בין הגבר לבין האישה, כולם נולדו שווים ובמהלך חיינו אנו מתפתחים בעקבות המפגשים עם הסביבה והחוויות

¹⁵ אונברסיטה הפתוחה מבוא לפסיכולוגיה עמ' 24-22

השונות. האמפריציסטים טענו שהתוקפנות הינה תכונה נרכשת בעקבות תגובה לאיום קיומי או תסכול.

פרויד המציג את הגישה המולדת¹⁶ כתב:

הקומוניסטים מאמינים שהם מצאו את הדרך להשתחרר מן המקרה הרע הפוקד אותנו. לפי תפישתם האדם הוא טוב באופן בסיסי ונוטה ליחסים טובים עם רעהו. אולם המוסד של הרכוש הפרטי קלקל את טבעו... אילו היו מבטלים את הרכוש הפרטי או אז היו השנאה והרצון הרע נעלמים מקרב בני אדם. הנחות אלו מושתתות על אשליה שאין לה בסיס... האלימות לא נוצרה עם הרכוש, היא שלטה ללא רסן בתקופות פרימיטיביות. היא מתגלה בפעוטון... היא מהווה בסיס לכל יחס של אהבה...

פרויד רואה תוקפנות כמולדת, הנחה המשמשת לו בסיס בתשובתו לאלברט איינשטיין למקומה של מלחמה בחברה האנושית:

עם כל הפרדוכס שבסברה, על כרחנו נודה, כי המלחמה עשויה להיות דרך יפה למדי לכינונו של השלום הנצחי הנכסף, כי על כן אפשר לה שתיצור אותן יחידות גדולות שבתוך גבולותיהן יש לאל ידו של שלטון מרכזי חזק למנוע מלחמות נוספות... היוצא לנו, לתכליתנו עתה, מן הנאמר לעיל הוא, כי הכוונה לבטל את נטיותיהם התוקפניות של בני-האדם כוונת חינוך היא...

עד כאן דברנו על האדם היחיד. האם נכון ללמוד מתהליכים אצל היחיד, לגבי תופעות חברתיות? האם נכון לומר שגם לעם יש אופי מסויים קבוע? האם נכון לומר שגם לעם יש תוקפנות מולדת שאותה הוא צריך להפנות לאויב חיצוני?

חז"ל מקשרים בין תהליכים המתרחשים אצל היחיד לבין תהליכים המתרחשים בקבוצה.

שיר השירים הנו שיר אהבה בין הדוד לבין הרעיה. על פניו זהו שיר המדבר על היחיד, אולם כל הפרשנים, בלי יוצא מן הכלל, מפרשים זאת כשיר אהבה בין הקב"ה לבין כנסת ישראל.

הרב קוק¹⁷ משווה תהליכי התעוררות של יחיד לתהליכי התעוררות האומה.

¹⁶ כתבי זגמונד פרויד, תרבות ללא נחת, עמ' 11-15

הילדה הנעימה והאהובה, הבת הנחמדה שאחרי מחלה ארוכה וממושכת גם נואשת, אחרי מראה של פנים חוריים כסיד, שפתיים כמראה התכלת הם בוער כתנור... הנה תפקחנה עיניה ותפתח שפתיה הסגורות חותם צר, הידיים הקטנות מתנועעות בתנועה של חיים האצבעות הדקות והצרות הולכות אנה ואנה הן מבקשות את תפקידן, השפתיים הנעות כמעט שבות למראה בשר וקול כאוב נשמע אמא אמא בוכה תני לי הבובה...

משל זה מדבר על תהליכי הבראה של ילדה שהייתה חולה זמן ממושך במחלה אנושה.

זאת בת ציון היקרה זאת הבת היקרה חולת מחלת הבלות המרה... עתה זרם חיים מרעיד ברעד נעים את העצמות המדוכות...

הנמשל, עם ישראל הקם לתחייה לאחר 2000 שנות גלות לאחר ששכח כיצד לנהל מדינה, כיצד ליצור ולעבוד כמו עם רגיל.
אנו רואים שהרב קוק רואה את התהליכים הקורים אצל היחיד כמייצגים תהליכים כלליים וזאת מתוך נקודת הנחה שכל פרט ופרט בעם ישראל שייך לקבוצה. העם מהווה יחידה אורגנית אחת הבאה לידי ביטוי בהרבה אנשים יחידים, בבחינת "כל ישראל ערביין זה בזה"¹⁸. קשר זה איננו קשר מופשט לחלוטין, הוא יורד לפסים מעשיים לדוגמא: יש אפשרות לאדם לברך ולהוציא את חברו ידי חובה.
ר' נחמן¹⁹ משווה בין התוקפנות הקיימת אצל יחיד, המתבטאת במריבות ומחלוקות בצורה קיצונית, לבין ביטויה במלחמה של אומה באומה.

כל העולם מלא מחלוקות, הן בין אומות, וכן בכל עיר ועיר, וכן בכל בית ובית בין השכנים, ובין כל אחד ואחד עם אשתו ובני ביתו ומשרתיו ובניו. דע שבכל אחד, שבמחלוקת הפרטית בין איש וביתו וכיוצא הנ"ל, הוא גם כן ממש המחלוקת שבין המלכים והאומות. כי כל אחד מאנשי ביתו הוא בבחינת אומה מיוחדת, והם מתגרין זה עם זה כמו שיש מלחמות בין אומות, וגם אפשר להכיר כל אחד מאיוו בחינה של אומה הוא, כי ידוע שיש מידות באומות, שזה כעסן וזה רוצח וכיוצא, וכמו כן יכולים למצוא בפרטיות בבני הבית, ואפילו אחד אינו

¹⁷ אגרות הראי"ה, חלק א' אגרת קנח'

¹⁸ שבועות לט, ב.

¹⁹ לקט שיחות והנהגות של ר' נחמן, עמ' 38-40

רוצה לריב, ורוצה לישב בשקט, עם כל זה הוא מוכרח גם כן להיות בתוך המחלוקת והמלחמות. כמו שנמצא במלחמות בין מלכים ואומות, שנמצאת איוה אומה שרוצה לישב בשלום ואינה רוצה בשום פנים מלחמה, אדרבא. היתה רוצה להשתחוות לחברתה כמה פעמים, ואעפ"כ גוררים אותה על כורחה לתוך המלחמה, שזה אומר שתהיה לצידו וזה להפך, עד שנלחמו איתה גם כן. כי האדם עולם קטן, ונכלל בו עולם ומלואו, מכל שכן האדם וביתו שנכללין בהם כל האומות ונלחמין ומתגרין זה בזה כנ"ל. ועל-כן לפעמים כשאחד יושב לבדו ביער יכול שיהיה נעשה משוגע. וזה מחמת שהוא לבדו, ונכללין בו לבדו כל האומות והן מתגרות זו בזו, והוא מוכרח להשתנות כל פעם לבחינת אומה אחרת, כפי התגברות אומה על אומה שהן כולן נכללות לבדו כנ"ל. אבל שהוא בישוב בין אנשים, יש מקום למלחמה להתפשט בכל אחד מבני-הבית או בין השכנים, המחלוקת שבבית צדיק הוא גם כן, בבחינת מלחמות האומות. גם נכללין שם בחינת מלחמות השבטים שהיו נלחמין זה על זה אפרים על יהודה, וכשיבוא משיח במהרה בימינו או יתבטלו כל מיני מחלוקות ויהיה שלום גדול בעולם, כמו שנאמר "לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קודש"י

נראה לי שגם ללא הכרעה ברורה בדבר מקורו של יצר התוקפנות, ניתן לראות במלחמות האכזריות בעבר ובהווה, התנהגות תוקפנית וחייתית, המעידה על טבעיותה של התוקפנות. יתכן לומר שאכזריות זו מהווה חלק מההשפעה על תפיסתנו את יצר התוקפנות כשילי במהותו. בהמשך ארצה לבחון אספקטים חיוביים של התנהגות תוקפנית כאלה המשפיעים, בין השאר, על התפתחות זהות של יחיד ועם.

ג. עת מלחמה עת שלום

ברצוני לפרט חמש תוצאות חיוביות להתנהגות תוקפנית.

1. התוקפנות כמשתתפת בקביעת המיגון של תחושת "כוחי ועצם ידי"

"וישח אדם וישפל איש ונשגב ה' לבדו"²⁰ - כדי שאדם יקבל את מלכותו של הקב"ה הוא צריך לכופ את עצמו.

²⁰ ישעיה ב, ט

מתחילת הבריאה אנו פוגשים את השפעת התנשאותו של האדם המביאה לחורבן דור המבול ולפיזור אנשי דור הפלגה בעולם. שורש חטאם מתבסס על ההרגשה האנושית של "כוחי ועוצם ידי עשו לי את החיל הזה"²¹. תאור דומה נמצא בסיפורה של סדום אשר הייתה "כגן ה' כארץ מצרים"²². היה להם כל טוב, שגרם להם להשחית מידתם ולחשוב שהכל מותר, ולמעשה לכפור בקיומו של גבול המגביל את הרצון או את התנהגות האנושית. רעיון דומה נפגוש גם אצל פרעה²³, הוא אינו מכיר במלכותו של הקב"ה "מי ה' אשר אשמע בקולו לשלח את ישראל לא ידעתי את ה' "²⁴. פרעה חושב את עצמו לאל ואיננו מתחשב בשום שיקול זולת טובתו האישית, עשר המכות הנן תשובה ארוכה וכוזבת שמטרתה ללמד את פרעה את גבולות כוחו. כביכול היתה מספיקה מכה אחת להוציא את ישראל, אולם הקב"ה רוצה ללמד את פרעה לקח "בואת תדע כי אני ה' "²⁵ "בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ"²⁶. כדי להגיע למצב של "וישח אדם..." צריכים לפעמים להיעזר בפעולות חיצוניות, הכופות תחושת חוסר אונים. לנוכח זוועות המלחמה, מתאפשר לאדם לחוות גם את מוגבלותו. מכיון שקשה לאדם להפנים את מוגבלותו, הרי שגם לאורך חיי היום יום, מלוות את היינו מלחמות ומאבקים מסוגים שונים.

2. תוקפנות כלפי אויב חיצוני כמאפשרת החלצות לטובת הכלל

ומאחר שייכנס בקשרי המלחמה וישען על מקוה ישראל ומושיעו בעת צרה וידע שעל יחוד השם הוא עושה מלחמה וישים נפשו בכפו. ולא יירא ולא יפחד ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו אלא ימחה זכרונם מלבו ויפנה מכל דבר למלחמה.²⁷

²¹ דברים ח, יז

²² בראשית יג, י

²³ שמות ה,ב

²⁴ שמות ה, י"ב

²⁵ שם ז, י"ז

²⁶ שם ט, י"ד

²⁷ הלכות מלכים פרק ז' הלכה ט"ז

במלחמה, אדם נכנס למצב בו הוא צריך לשכוח את החשוב לו בחיי היום יום ולהשתעבד כולו למען מטרה מסוימת, המצריכה לעיתים את מסירת נפשו. זו הסיבה לחומרה הגדולה בה רואה התורה את חטא המרגלים. אי-נכונותם להתגייס לצבא המערכה ולבוא להלחם על ארץ ישראל, חמורה עד כדי "אכנו בדבר ואורישנו"²⁸. ובעקבות חטא זה נסתלקה שכינה שלושים ושמונה שנה וקבעו את ט' באב כיום בכיה לדורות.

כאשר מוכיח משה את ראובן גד וחצי שבט המנשה ואומר "תרבות אנשים חטאים"²⁹ והכוונה לחטאם באי-נכונותם להתגייס לעזרת העם במלחמה לכיבוש הארץ.

למעשה, נדרש היחיד לפעול בתקיפות כלפי עצמו על מנת שיוכל להתחבר לכלל, להגשמת המטרה.

3. הקב"ה כבעל מלחמות.

כי הוא לבדו פועל גבורות עושה חדשות בעל מלחמות זורע צדקות מצמיח ישועות...המחדש בטובו תמיד בכל יום מעשה בראשית, אור חדש על ציון תאיר ונוכה כולנו מהרה לאורו.

חז"ל משבחים את הקב"ה בשתי נקודות. על חוקיות המתמשכת בעולם מחד, ועל החידוש והשינוי מאידך.

את גדולתו של הקב"ה בכך שהבריאה מתמידה, בסדר חוקי קל להבין כמו שראינו ששאל הקיסר את ר' יהושע בן חנניה "מדוע אין הקב"ה מראה את גדולתו ביכולתו להעלות חמה במערב ולשקעה במזרח?" השיבו ר' יהושע שיזוהי גדולתו שלעולם אין החמה משנה דרכה.

מקור נוסף לרעיון זה נמצא במסכת שבת נג,ב: "אמר אביי כמה גרוע אדם זה שנשתנו בשבילו מעשה בראשית".

חז"ל משבחים את הקב"ה על קיומה של חוקיות קבועה, עובדה המצביעה על קיומו של בורא האחראי לעולם, ומנהל את הבריאה כיחידה אחדותית, (לא כמו שסברו עובדי עבודה זרה, שישנם כמה אלים ולכל אל כוח משלו). ומצד שני משבחים חז"ל את הקב"ה כ-"בעל

²⁸ במדבר יד, יב

²⁹ במדבר לב, יד

המלחמות" דווקא את החידוש והשינוי מה ניתן ללמוד מקיומו ש
השינוי ואי סדר?
היהדות שוללת את התפיסה הפילוסופית³⁰ הטוענת "עזב אלוקים את
הארץ"³¹. הם טוענים שהקב"ה ברא עולם טבע בו מערכת חוקים קבועה
אולם אין קשר מתמשך בין הסיבה לבין התוצאה, לעומתם טוענת
היהדות כי החידוש והשינוי מראים שלא "עזב אלוקים את הארץ" אלא
יש בורא היכול לשנות את מערכת החוקים הקיימת.
מלחמות גורמות, בדרך כלל לשינוי סדר בעולם, הקב"ה, כבעל מלחמות,
מנהיג באמצעותם שינוי וחידוש בעולם.

וצוית אותם על אדוניהם לאמר כה אמר ה' צבאות אלוהי ישראל כה תאמרו
אל אדוניכם אנכי עשיתי את הארץ את האדם ואת הבהמה אשר על פני הארץ
בכוחי הגדול ובורועי הנטויה ונתתיה לאשר ישר בעיני ועתה אנכי נתתי את
כל הארצות האלה ביד נבוכדנצאר מלך בבל עבדי וגם את חית השדה נתתי
לעבדו³².

4. "מלך במשפט יעמיד ארץ" (משלי כט, ד) - על הקשר בין תוקפנות למשפט.

קיים קשר הדוק בין המלחמה למשפט, המלחמה יכולה להיתפס כעונש
לאומה או כעונש ליחיד כפי שעולה מספר יואל:

וקבצתי את כל הגויים והורדתיים אל עמק יהושפט ונשפתי עמם שם...יעורי
ויעלו הגויים אל עמק יהושפט כי שם אשב לשפט את כל האויב מסביב³³

הקב"ה נשפט באויביו, על ידי מלחמה. רעיון זה נמצא גם בתפילה,
ועל המדינות בו יאמר איוו לחרב ואיוו לשלום איוו לרעב איוו לשובע.

ליד המלחמה כעונש, אנו פוגשים שימוש במלחמה בתהליכי גאולת עם
ישראל, רעיון זה מופיע בספר יואל:

³⁰ הכוזרי, מאמר א' פיסקה א'

³¹ יחזקאל ח, י"ב

³² ירמיה כ"ז ד-ו

³³ יואל ד, ב- י"ב

ויקרא ה' לארצו ויחמול על עמו ויען ה' ויאמר לעמו הנני שולח לכם את הדגן והתירוש והיצהר ושבעתם אותו ולא אתן אתכם עוד חרפה בגויים, ואת הצפוני ארחיק מעליכם והדחתיו אל ארץ ציה ושממה את פניו אל הים הקדמוני וסופו אל הים האחרון, ועלה באשו ותעל צחנתו כי הגדיל לעשות.³⁴

בתהליך הגאולה ירחיק הקב"ה את האויבים ע"י מלחמה, ועם ישראל יגיע אל המנוחה ואל הנחלה.

בתהילים מזמור מ"ד פונים אנו לקב"ה:

כי עליך הורגנו כל היים נחשבנו כצאן טבחה עורה למה תישן ה' הקיצה אל תנח לנוצח למה פניך תסתיר תשכח ענינו ולחצנו.

במזמור מ"ה מובאת תשובתו של הקב"ה:

חגור חרבך על ירך גבור הודך והדרך, והדרך צלח רכב על דבר אמת ועונה צדק ותורך נוראות ימינך.

הקשר הישיר בין "חרב" לבין "אמת וענווה", בין "צדק" לבין "נוראות ימינך" ממחיש את הצורך בהפעלת כח ותוקפנות כבסיס למשפט, נורמות וגבולות.

5. התוקפנות - מגדירה גבולות

לנושא זה מקורות רבים. בחרתי להביא את "בעל התניא"³⁵, על מנת לתמוך בהבנת התוקפנות ככוח המגדיר גבולות.

לאדם שני כוחות מרכזיים: כוח האהבה - הרצון להתמזג עם האחר, להתחבר לשני. וכוח ההרס - התוקפנות, הרצון להבדל מהאחר, לשמור על האני העצמי.

"בתניא" מוגדרים כוחות אלו במושגים "נפש אלוקית" ו"נפש בהמית".

לכל איש ישראל אחד צדיק ואחד רשע יש שתי נשמות דכתיב "ונשמית אני עשיתי" שהן שתי נפשות נפש אחת מצד הקליפה וסטרא אחרא והיא מתלבשת בדם האדם להחיות הגוף וכדכתיב כי נפש הבשר בדם היא וממנה באות... כעס וגאווה, תאוות התענוגים... הוללות וליצנות. ונפש שנית בישראל היא חלק אלוה

³⁴ שם ב' ז' - כ

³⁵ תניא, פרקים א-ב

ממעל ממש כמיש זיפח באפיו נשמת חייס' וי אתה נפחת ביי וכמיש בוודר
מאן דנפח מתוכיה נפח פירוש מתוכיותו ופנימיותו...

הנפש הבהמית הנה החלק האגוצנטרי של האדם, אותו חלק הדואג לעצמו והרוצה לספח לעצמו את כל צרכיו. כאשר רצון זה איננו מתממש נוצר כעס. תאוות התענוגים הינה הרצון הבסיסי השואף לסיפוק היצרים האנושיים. הוללות וליצנות שורשן בנפש היצרית והאגוצנטרית המביאה לזלזול באחר. בהמשך דבריו אומר בעל התניא כי לאדם יש גם נפש אלוקית, המתבטאת ברצון להתחבר לחברה. האדם נולד יצור חברותי, "לא טוב היות האדם לבדו"³⁶ הן במישור הבין אישי והן במישור החברתי מדיני. מתוך הנפש האלוקית יוצאת תכונת הנתינה וגמילות החסדים הקושרות בין בני האדם.

קיומם של שתי נפשות, הכרחי. אילו היתה קיימת רק הנפש האלוקית, הרצון להתחבר לשני, היה האדם מאבד את יחודו והופך לחלק ממשהו אחר. כתהליך נגדי פועלת הנפש הבהמית, האגוצנטרית והיצרית, המאפשרת לאדם לשמור על צביונו היחודי והנפרד מהאחר. התוקפנות הינה חלק מהנפש הבהמית ומופנית לאחר. תהליך זה מאפשר לשרטט את הגבול בין "האני" לבין "האחר". תהליך זה קיים גם בין עמים. אם לעם לא היה אויב המסמל את כל האנטיתזה שלו, היה העם יכול לאבד את צביונו הלאומי. מלחמה, הכחדת האחר, מהוה את אחד התהליכים המאפשר לעם להגדיר לעצמו את ערכיו וזהותו. שירטוט הגבולות איננו יכול להיעשות ע"י הנפש האלוקית.

ד. ישראל ועמלק - מהויות שונות.

מתוך הנאמר לעיל, ניתן לשער את מקומה של המלחמה בעמלק. ניתן לומר כי מלחמה זו נועדה על-מנת לאפשר לעם ישראל לברר את זהותו ותפקידיו. בירור זה מתאפשר על-ידי תקיפתה של מהות שונה, עמלק תוקף את העם בשלב בו מתחיל תהליך גיבוש זהותו העצמית, ממצב של

³⁶ בראשית ב, יח

עם עבדים לעם בני חורין. עמלק תוקף בדרך: "אשר קרך בדרך"³⁷. נושא הזהות עולה גם ממסכת סנהדרין כ,ב:

שלוש מצות נצטוו ישראל בכניסתם לארץ למנות להם מלך להשמיד זרעו של עמלק ולהקים להם את בית הבחירה.

המלחמה עם עמלק איננה לאחר הקמת בית המקדש אלא בדרך, בשלב הכיבוש. העם לא הגיע עדיין לכלל שלמות ונמצא בשלבי גיבוש, אויב חיצוני מלווה את תהליכי גיבוש הזהות.

בימות המשיח כאשר יוקם בית הבחירה ויגיעו לכלל שלמות, המלחמה בעמלק תיפסק. לאחר שהזהות העצמית מבוססת ומבוררת אין צורך במלחמה בעמלק.

הרש"ר הירש³⁸ על הפס' "ויחלוש יהושע" כותב:

"ויחלוש" יהושע רק החליש את עמלק ורק באחרית הימים יבוא סוף מפלתו. הן גם ישראל טרם הגיע לכלל שלמות. הניגוד של עמלק דרוש לשם חינוך ישראל וטיפוח מהות עצמו עד שיבוא לכלל שלמות".

יהושע רק מחליש את עמלק לא מכרית אותו סופית, ומכאן נוכל להבין את הסדר שבשרשרת המצות לעיל.

ברצוני להביא שמונה ניגודים בין שתי המהויות, ישראל ועמלק.

1. עם ישראל נקרא "ראשית" - יקדש ישראל לה' ראשית תבואתה כל אוכליו יאשמו רעה תבוא אליהם יירמיה ב, ג. עם ישראל נקראו ראשית ומתוך כך יש להם מחויבות למתן דוגמא אישית ובהקניית דרך לשאר האומות.³⁹ גם עמלק נקראו ראשית. יזכיר את עמלק וישא משלו ויאמר ראשית גייים עמלק ואחריתו עדי אובד" (במדבר כד, כ), "חז"ל דרשו זאת לגנאי. עמלק היה העם הראשון שנלחם בעם ישראל והווה בכך דוגמא שלילית לשאר האומות, חז"ל³⁹ ממשילים את עמלק לאדם הקופץ ראשון לאמבטיה דותחת למקום שאף אחד לא העז להתקרב, ומאפשר

³⁷ דברים כה, יח

³⁸ רש"ר הירש על התורה, פרשת שלח

³⁹ רש"י, דברים כה, כז

לאחרים לא לפחד ולקפוץ אחריו. בעקבות מלחמת עמלק נוצרת המחשבה שאפשר לנצח את ישראל המגלם בעולם הזה את מלכותו של הקב"ה.

2. עם ישראל קרוי עם הנצח, "נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם" (שמואל א, ט, כט). (אומנם פסוק זה מדבר על הקב"ה, אבל כבר אמר הזוהר ישראל, אורייתא וקב"ה חד הם ולא כאן המקום להאריך).

נצחיות עם ישראל מתבטאת בכך שישראל היה העם היחיד ששרד במשך 3,000 שנה. עם שעבר שבעת מדורי גיהנום, גירושים, פרעות, שואה, ולמרות כל זאת שורד חוזר לארצו ושפתו ומחיה את תרבותו. בחייו מבטא העם את נצחיותה.

גם עמלק קרוי נצח "עברתי שמרה נצח" (עמוס א, יא). והמלבי"ם במקום כותב "לבני אדם יש עבירה כללית על עם ישראל זון, שמורה בלבו לנצח לנקום נקם". נצחיותו של עמלק הנה השנאה לעם ישראל. הרצון להתנקם ולהתנכל כל הזמן מחיה אותו. ובזאת מתבטאת נצחיותו.

3. עם ישראל נקרא ישר "הדרכתך במעגלי יושר" (משלי ד, יא) וכן "ישרים עמו עשה" (דניאל יא, יז). עם ישראל מצוה ללכת בדרך הישר, דרך המשפט והצדקה. "ועשית הטוב והישר" (דברים ו, יח), הינו הנר שלאורו אדם צריך ללכת. כפי שעולה מדברי הרמב"ן (דברים ו, י"ח) "לפי שאי-אפשר להוכיח בתורה כל הנהגות האדם... אבל אחרי שהוכיח לא תלך רכיל. חזר לומר בדרך-כלל שיעשה הטוב והישר בכל דברי. לעומתו עמלק, לפי פירוש המהר"ל⁴⁰ על הפסוק "דרך נחש עלי צור" (משלי א, יט) - עמלק הקרוי נחש. הנחש לא הולך בדרך הישר אלא בדרך העקלתון, גם עמלק תוקף שיירות במדבר ולא הולך בדרך המלך.

4. על ישראל נאמר "עם קשה עורף" (שמות לג, ט). למרות הקשיים יתמיד העם באמונתו ולא יחליפנה, כפי שעולה מדברי הרמב"ן (שם) "כי אחר שנתרצה להם הקב"ה יהיה טוב למקשי ערפם יותר ממלאך מבקש להגדיל טובם יותר כי הם עמו ונחלתו". גם על עמלק אומר המדרש "אמר לו הקב"ה ידעת

⁴⁰ אור חדש למהר"ל

ושמעת אלא שאתה קשה עורף⁴¹. קושי העורף של עמלק מתבטא בכך שהוא מכיר במציאותו של בורא עולם ובכל - זאת ממשיך וכופר בהנהגתו וממשיך להילחם בישראל.

5. מגמת עם ישראל הינה להקים "ממלכת כהנים וגוי קדוש" מדינה עם מערכת שלטון וחוקים מסודרת, כלכלה חזקה ולהיות עם היושב בארצו בבטחה. העונש הכי גדול לעם זו הגלות, כאשר מגלים אותו מארצו וממולדתו⁴², והגאולה הינה כאשר הוא שב לארצו ולמקומו הטבעי.

לעומתו עמלק הינו עם נווד כפי שעולה מהפסוק "עמלק וכנעני יושב בעמק" (במדבר יד, כח). למרות שהפסוק מזכיר את עמלק וכנען, מקום היישוב נאמר בלשון יחיד "יושב". העמק הינו מקום יישובו של כנען ולעמלק אין מקום יישוב.

6. מהותו של עם ישראל מתבטאת גם בכך שהוא מסתכל על העתיד בתקווה, עם הנצח איננו מפחד מדרך ארוכה, "אני מאמין באמונה שלמה בביאת המשיח ואף על פי שיתמהמה עם כל זה אני מאמין".

על עמלק אומר מדרש פנים (דף לו): "מה ראתה אסתר לומר ומחר אעשה כדבר המלך אלא שכל זרעו של עמלק למודים הם ליפול במחר, וכן הוא אומר מחר אנכי ניצב על ראש ההר".

עמלק הנו עם של עכשיו, עם של הווה. בשביל לנצח אותו צריך להסתכל על העתיד. ההתמקדות בהווה אצל יחיד ועם, ללא נתינת מקום לעתיד, גורמת לקיבעון קיומי ולחוסר שאיפה להתקדמות ושינוי.

7. עם ישראל נשא בגופו את בריתו עם הקב"ה, אות זה מעיד על הקשר הקיים בינו לבין בוראו. מתוך קשר זה נובעת מערכת של שכר ועונש, המלווה את העם לאורך חייו.

לעומתו עמלק "מה היו עמלק עושין היו מחתכין מלותיהן של ישראל ומורקין אותם למעלה ואומרים בזה בחרת? הא לך מה שבחרת". (פסיקתא דרב כהנא,

⁴¹ פסיקתא רבתי, פרשה יב' פסיקתא יא'

⁴² מהר"ל נצח ישראל פרק א'

פרשת זכור). עמלק כופרים בברית שבין הקב"ה לבין כנסת ישראל המתבטאת במילה. הם זורקים ומבזים ברית זו.

8. עם ישראל קורא שלוש פעמים ביום "שמע ישראל" ולא בכדי בספר הכוזרי עונה ריה"ל למלך כוזר, ששאלו לאמונתו, "אני מאמין באלהי אברהם יצחק ויעקב אשר הוציא את בני-ישראל באותות ובמופתים ממצרים..." וכאשר הכוזרי לא מבין את התשובה "לא לחינם החלטתי בראשונה לא לשאול את היהודים מדעתי כי שלשלת הקבלה אצלם נתקה מכבר..." (כוזרי, מאמר ראשון יב-יד). מסביר ריה"ל "מה שאתה אומר נכון הוא בנוגע לדת המוסדת על הגיון". ריה"ל כטוען שאנו מאמינים באלוקים שהוציא אותנו ממצרים ולא רק באלוקים שברא את העולם, משום שאנו רוצים להדגיש שיציאת מצרים מסמלת את ההשגחה הפרטית. לעומתו עמלק נקרא עם המקרה "אשר קרך בדרך" (דברים כה, יח). עמלק טוען למקריות בניהול העולם ולאי-קיום השגחה פרטית. להלן סיכום ההבדלים שהבאתי לעיל בין עמלק לבין ישראל:

עמלק	ישראל
"ראשית גויים עמלק" - דוגמא שלילית	"ראשית תבואתה" - דוגמא חיובית
"עברתו שמרה נצח"-שנאה נצחית	"נצח ישראל לא ישקר" - עם נצחי
"דרך נחש על צור"-דרך רמאות ושקר ומשפט	"וישרים עמו עשה" - דרך צדקה ומשפט
"עם קשה עורף" - כפירה בהנהגתו של הקב"ה	עם קשה עורף" - התמדה באמונה
עם נווד	"ממלכת כהנים וגוי קדוש"
"אשך קרך בדרך" - העולם מנוהל במקריות	יש מנהיג לעולם
עם ההווה	עם העתיד
מבזים ברית זו	אות ברית ביני לביניכם

קטע זה מאיר את השוני המהותי בין אופים, ערכיהם והתנהגותם של ישראל ועמלק. כפי שאנו יודעים שישנם ערכים שאתם אי-אפשר להתפשר, בעקבות אי התפשרות זו מתבררים ערכיו של עם ישראל יותר ויותר.

המלחמה עם עמלק הנה מלחמה ערכית, דרך הקושי ודרך המלחמה מתבררים ומתלבנים הרעיונות. ומכאן אולי ניתן לבנות בסיס נוסף להבנת הדילמה המוסרית הקשורה במחית עם, כפי שכתוב בתהילים מזמור מ"ה, שילוב החרב עם הצדק.

אולם עדיין קשה לי מאוד לקבל את הצורך בהריגת נשים וילדים. להלן נבחן עד כמה מתבטא קושי זה בסייגים ההלכתיים במחיית עמלק.

ה. מצות מחייה, האמנם?

יתמחה את זכר עמלק מתחת השמים⁴³. ציווי זה כביכול איננו משתמע לשני פנים. חובה להרוג ולהשמיד את זרע עמלק בכל מקום שהם. רמב"ם⁴⁴ איננו פוסק כך, וטוען טענה מרכזית:

אין עושים מלחמה עם אדם שבעולם עד שקוראין לו לשלום... ואם לא השלימו או שהשלימו ולא קבלו שבע מצות עושין עליהן מלחמה והורגין כל הזכרים הגדולים... במה דברים אמורים במלחמת הרשות שהיא עם שאר האומות אבל שבעת העממים ועמלק שלא השלימו אין מניחין מהן נשמה. שנאמר כן תעשה לכל... רק מערי העמים וכו' לא תחיה כל נשמה וכן הוא אומר בעמלק תמחה את זכר עמלק ומכיון שאינו מדבר אלא באלו שלא השלימו, שנאמר לא הייתה עיר אשר השלימה את ישראל בלתי החוי יושבי גבעון את הכול לקחו במלחמה כי מאת ה' הייתה לחוק את לבם לקראת המלחמה את ישראל, למען החרימם. מכלל ששלחו להם לשלום ולא קבלו.

מדברי הרמב"ם עולה שמחיית עמלק איננה טוטלית ואיננה מכוונת כלפי בני-אדם אלא כלפי בני-אדם המיצגים רעיון. אם העמלקים יסכימו

⁴³ שמות יז, יד

⁴⁴ הלכות מלכים, פרק ו' הלכה א-ב

לעזוב את הרעיון והערכים של עמלק ויקבלו על עצמם שבע מצות לא הורגים בהם.

הגרי"ז בפירושו לרמב"ם מוסיף:

מבואר מזה, דעיקר מצות עשה דמחיית עמלק אינה אלא ע"י מלחמה. בישראל הלוחמים בעמלק ואילו ליחיד ישראל איחיד עמלק לא נאמרה מצות עשה שתמחה את זכר עמלק, ולכן הבא לידו אחד מהן ולא הרגו באמת דינא הכי דאינו עובר ולא כלום, ודנו כן מלשנא דקרא זמלחמה להי בעמלק מדור דורי. דמחיית עמלק היא רק במלחמה ועל כן השמיט הרמב"ם דין שבא לידו אחד בעמלק ולא הרגו, משום דבאמת אינו עובר ולא כלום.

הגרי"ז⁴⁵ טוען שהמצוה להשמיד את עמלק קיימת רק בזמן מלחמה של העם כולו. ומכאן שכאשר נתקל אדם יחיד בעמלק (כיום אנו לא יודעים להגדיר עמלקי) הוא איננו מצוה להרוג אותו. כאשר עם נלחם בעם מלחמה על ערכים, צריך להגיע לעיתים למצב של הרג.

רעיון דומה נמצא אצל דוד בהורגו את הנער העמלקי זי"אמר אליו דוד איך לא יראת לשלוח ירך לשחת משיח ה' ⁴⁶. דוד לא אומר אתה עמלקי לכן אני הורג אותך, דוד נזקק לסיבה אחרת כדי להרוג את הורג משיח ה'. משמע שעצם היותו עמלקי איננה סיבה מספיקה להריגתו. גם שמואל, בהורגו את אגג מלך עמלק, אומר זכאשר שכלה נשים חרבך כן תשכל מנשים אמך וישסף שמואל את אגג לפי ה' בגלגל ⁴⁷. גם כאן הסיבה להרג איננה עצם היותו עמלקי אלא עצם היותו רוצח.

הרמב"ן⁴⁸ מוסיף תנאי נוסף למחיית עמלק:

והעניין, כי כאשר יהיה מלך בישראל יושב על כסא ה' ילחם, בעמלק והוא רמו לשאול המלך הראשון וכן בדור דור לאמור כי כל מלך ישראל חייב להלחם בהם עד שימחו

⁴⁵ חידושי רבינו חיים הלוי על הרמב"ם, הלכות מלכים פרק ה' הלכה ד'

⁴⁶ שמואל א, ט"ז

⁴⁷ שמואל א טו, לג

⁴⁸ בפירושו על התורה בשמות יז, טו

מצות מחיית עמלק הנה רק אחרי המלכת מלך. זוהי מצויה המוטלת על הציבור ולא על הפרט. צמצום תחום מצות מחיית עמלק בא לידי ביטוי באפשרות של עמלק להתגייר, אם זו הייתה רק מלחמת חרמה לשם הרג, לא היה ניתן להתגייר, אולם זו מלחמה ערכית לכן קיימת גם אפשרות גיור. רעיון דומה מובא ברד"ק.

”ויאמר דוד אל הנער המגיד לו אי מזה אתה ויאמר בן איש גר עמלק אנוכי”.

ומפרש רד"ק:

אי מזה אתה, לא שאל מאיזה עם, שהרי שמע מסיפור דבריו כי עמלקי הוא. אלא שאל לו מאיזה מקום, כלומר אם היה גר בארצו שהיא ארץ עמלק ואך נקרא אל המלחמה והוא ענה כי גם אביו בא מארץ עמלק וגר בארץ ישראל וכן פירש כל גר סתם. ויש מהם גר שנתגייר ושב לדת ישראל.

וכן הגמרא בגיטין כד, ב: ”בני בניו של המן למדו תורה בבני ברק”.
דעה הפוכה בנושא הגיור מובאת במכילתא⁴⁹:

ר' אליעזר אומר נשבע המקום בכסא הכבוד שלו אם יבואו מכל האומות שיקבלוהו, ולעמלק ולביתו לא יקבלוהו שנאמר ויאמר דוד אל הנער המגיד לו, אי מזה אתה ויאמר בן איש גר עמלקי אנוכי. נזכר באותה שעה מה שנאמר למשה רבנו אם יבואו מכל האומות שבעולם להתגייר יקבלוהו ומביתו של עמלק לא יקבלוהו.

החזון איש⁵⁰ מיישב את הסתירה:

ונראה שדווקא קודם שנכנסו למלחמה, אבל לאחר שנכנסו למלחמה אין מקבלים אותן דלא עדיפי משבע האומות. ובגמרא סנהדרין (צגב) אמרו מבני בניו של המן למדו תורה בבני-ברק והיינו שבאו מבני בניו להתגייר וקבלו אותם ואע"ג דאגג אביהם נכנס למלחמה מכל מקום בנים שלא בשעת מלחמה מקבלים אותם.

⁴⁹ מכילתא דר' ישמעאל

⁵⁰ מסכת סוטה, סימן קמו' פיסקה ה'